

# Wprowadzenie

Psychoanaliza i seksualność wydają się nierozłączne, ponieważ uzasadnione jest przekonanie, że tylko Sigmund Freud popędowi libido przypisał tak doniosłą rolę w rozumieniu i objaśnianiu psychologicznej natury człowieka. Nie ma chyba innej koncepcji psychologicznej, która nadałaby seksualności taką rangę i znaczenie oraz poświęciła tyle uwagi i zainteresowania, co psychoanaliza na płaszczyźnie rozwojowej, strukturalnej, funkcjonalnej i interpersonalnej. Dzięki psychoanalizie można spojrzeć na kształtowanie się seksualności człowieka w kontekście rozwoju struktury osobowości, wyjaśnić zachodzące między nimi związki i sprzeczności, a nawet dokonać predykcji znaczących problemów i trudności, które pojawiają się w związku partnerskim. Dla wielu klinicystów jest oczywiste, że aby dogłębnie zrozumieć różne zjawiska, stanowiące o istocie seksualności i jej przejawach – zarówno na poziomie indywidualnym, jednostkowym, jak i pary – konieczne jest sięgnięcie po wiedzę pochodzącą z różnych koncepcji psychoanalitycznych. Choć w psychoanalizie ciągle aktualne pozostają rozważania nad seksualnością w kontekście fantazji na temat sceny pierwotnej i kompleksu Edypa, współcześnie rozumianych na wiele różnych sposobów, to warto pamiętać, że seksualność znalazła znaczące uzupełnienie dzięki jej konceptualizacji w kontekście osiągniętego przez jednostkę poziomu integracji osobowości w okresie preedypalnym. Zauważenie związków między rozwojem psychicznym w okresie preedypalnym i edypalnym stało się jednym z większych osiągnięć współczesnej psychoanalizy. Psychoanaliza jest dziedziną wiedzy i metodą leczenia, która stworzyła podstawy do opisanego i wyjaśnienia zagadnień bardziej lub mniej satysfakcjonującej dla jednostki seksualności w sposób holistyczny, z uwzględnieniem osiągnięć innych dyscyplin, zwłaszcza neuronauki.

Inspiracją do rozważań nad konceptualizacją zdrowia i zaburzeń psychicznych w sferze życia seksualnego jednostki i pary w podejściach psychoanalitycznym i psychodynamicznym były toczące się wśród terapeutów dyskusje nad sposobami wykorzystywania wywodzących się z tych koncepcji twierdzeń w postępowaniu diagnostycznym i terapeutycznym. Podczas dyskusji zrodziły się różne pytania

i wątpliwości, które dotyczyły takich podstawowych zagadnień, jak: (1) co to jest współczesna psychoanaliza i jaka jest jej metapsychologia; zwłaszcza jakie znaczenie i wartość dla praktyki ma wielość koncepcji na temat źródeł i mechanizmów kształtowania się struktury psychicznej, zakładających bardziej jej biologiczne – teoria popędów bądź społeczne – teoria relacji z obiektem – podłoże; (2) jakie są konsekwencje przyjęcia założeń różnych koncepcji w ramach teorii popędów, teorii relacji z obiektem, psychologii *self* i innych w wyjaśnianiu patomechanizmu zaburzeń i problemów seksualnych oraz trudności w relacjach partnerskich; (3) jakie modyfikacje dla konceptualizacji procedur terapeutycznych i warunków koniecznych do wystąpienia pożądaných u pacjentów zmian w procesie leczenia wnoszą różne założenia o uwarunkowaniach kształtowania się struktury psychicznej w teoriach psychoanalitycznych. Oczywiście nie są to wszystkie problemy podejmowane w dyskusjach, ale przynajmniej te najbardziej znaczące, które pobudziły nas do postawienia tych pytań analitykom i terapeutom psychodynamicznym, chętnym do refleksji nad tymi problemami w obszarze diagnozowania oraz psychoterapii zaburzeń i problemów w życiu seksualnym jednostki i pary.

Jak dotąd, żadna teoria czy koncepcja psychologiczna nie opisała w sposób wyczerpujący zagadnień związanych z normatywną i nienormatywną seksualnością jednostki i pary oraz wynikających stąd wyzwań dla profesjonalistów, którzy potrafiliby wspierać zjawiska pożądane, rozwojowe lub nieść pomoc terapeutyczną osobom cierpiącym z powodu problemów w tym obszarze życia. Nadzieje na szersze ujęcie problemów seksualnych występujących u jednostki i w parze pojawiły się wtedy, gdy rozwój struktury psychicznej i seksualności zaczął być konceptualizowany w kontekście okresu preedypalnego, zwłaszcza więzi i przywiązania, oraz edypalnego. Okazało się jednak, że razem z tym pojawiły się nowe zagrożenia dla efektywnej pracy terapeutycznej. Zdaniem Christophera Clulowa (2009) wśród psychoterapeutów psychodynamicznych można zaobserwować trzy główne tendencje w działaniach terapeutycznych: jedni unikają rozmów o seksie, uznając, że musi nadejść odpowiednia chwila w relacji z pacjentem, drudzy redukują seks i seksualność do miłości (*agape*) i przywiązania, trzeci uznają seksualność za wartość samą w sobie, dostrzegają znaczenie konkretnych cech genitalnego podniecenia i fantazji, które wywodzą się z dorosłej seksualności. Wydaje się istotne, żeby profesjonalści pracujący psychodynamicznie wiedzieli, że nawet jeżeli zauważają w problemach zgłaszanych przez pacjentów powiązania między rodzajem doświadczanej przez niemowlę relacji z matką a seksualnością w dorosłości, stosowanie interpretacji „poza seksualnością” w celu uświadomienia relacyjnych konfiguracji znaczących dla aktywności seksualnej – nie powinno być mylone z obronnym unikaniem tematu seksu, w tym z tendencją do wycofywania się przez niektórych terapeutów na bezpieczniejsze obszary relacji matka–dziecko.

Współczesna psychoanaliza opisuje i wyjaśnia zarówno zagadnienia seksualności jednostki, jak i z coraz większym rozmachem i śmiałością koncentruje się

na analizie funkcjonowania i psychoterapii par. Przyjmuje się założenie, że para to coś więcej niż tylko suma osób, które ją tworzą, ponieważ każda ze stron wnosi różne potrzeby i oczekiwania, mogące być źródłem konfliktów i sprzeczności. Jednym z nich są oczekiwania co do posiadania/nieposiadania dziecka, które uaktywniają w parze lęki i niepokoje związane z konfrontowaniem się z trzecią stroną w związku. Francis Grier (2015) pisze, że para staje przed kilkoma znaczącymi dylematami, które mogą zaburzyć równowagę jej funkcjonowania i pobudzić intrapsychiczne procesy i patomechanizmy, które mogą się przejawiać w postaci różnych problemów i trudności. Pierwszym znaczącym rozwojowo wyzwaniem dla pary jest rozstrzygnięcie dylematu budzącego często silne emocje negatywne, np. lęku i złości, które dotyczą tego, czy pozostać we dwoje, czy być we troje. Drugi problem jest związany z uświadomieniem sobie, że dorosłe emocjonalne i seksualne związki oraz przeżywane w nich stany psychiczne, np. poczucie odrzucenia, krzywdy czy opresji, są często powiązane z wcześniejszymi relacjami z rodzicami i rodzeństwem. W końcu – po trzecie – w każdym istnieje potrzeba budowania satysfakcjonującego i zakorzenionego w rzeczywistości sposobu bycia ze sobą, która w życiu codziennym może pobudzać głębokie uczucia miłości i złości. Wynikające z tych dylematów i konfliktów problemy pary są często przedmiotem pracy terapeutycznej, która współcześnie przyjmuje różną postać.

Książka *Seksualność i problemy seksualne z perspektywy psychodynamicznej* składa się z czterech części poświęconych rozważaniom teoretycznym i doświadczeniom terapeutycznym dotyczącym tematów istotnych dla bardziej wiarygodnego postępowania diagnostycznego i efektywniejszego postępowania psychoterapeutycznego z osobami i parami z różnymi problemami seksualnymi.

Pierwsza część (*Koncepcje psychodynamiczne w problematyce seksualności*) zawiera prezentacje założeń klasycznych i współczesnych koncepcji psychoanalitycznych i psychodynamicznych, stanu badań nad efektywnością psychodynamicznych oddziaływań psychoterapeutycznych w zakresie różnych problemów seksualnych jednostki oraz ogólną charakterystykę założeń leżących u podłoża oddziaływań krótkoterminowych i długoterminowych wobec pacjentów z problemami seksualnymi.

W rozdziale 1 (*Czym jest psychoterapia psychodynamiczna?*), autorstwa Lidii Cierpiątkowskiej, Jarosława Grotha i Iwony Józwiak, podjęto rozważania nad zagadnieniami jednorodności oraz różnorodności koncepcji i modeli leczenia problemów oraz zaburzeń psychicznych we współczesnej psychoanalizie. Odpowiedź na pytanie zawarte w tytule rozdziału nie jest wcale prosta i jednoznaczna, co można skonstatować, śledząc przedstawione w tym rozdziale poglądy różnych badaczy psychoanalizy oraz refleksje własne autorów. Punktem wyjścia do rozważań było twierdzenie Freuda, że psychoanalizą są te oddziaływania, które odwołują się do nieświadomości, kompleksu Edypa, przeniesienia i oporu przed przeniesieniem.

Prezentację i rozważania nad założeniami współczesnej psychoanalizy podejmują autorzy rozdziału 2 (*Seksualność i problemy seksualne w klasycznych i współczesnych koncepcjach psychoanalitycznych – perspektywy rozwojowa i strukturalna*). Mateusz Stróżyński w sposób systematyczny i syntetyczny omawia seksualność i problemy seksualne w świetle założeń teorii popędowo-strukturalnej, teorii relacji z obiektem oraz psychologii *self*. Z kolei Monika Marszał przedstawia zagadnienia seksualności w teorii przywiązania i mentalizacji, pokazując związki między stylami przywiązania a zdolnością do miłości i rozwojem seksualnym. Rozważane są następujące związki między problemami seksualnymi a przywiązaniem: (1) przywiązanie jako stan – dynamiczne zależności między aktywacją systemu przywiązania i systemu seksualności; (2) przywiązanie jako cecha – różnie indywidualne w sferze seksualnej wynikające z prezentowanego stylu przywiązania; a także (3) deficyty mentalizowania jako zmienna pośrednicząca między jakością relacji przywiązania a problemami natury seksualnej.

W rozdziale 3 (*Psychodynamiczna psychoterapia seksuologiczna*) zawarto kilka paragrafów, które są poświęcone prezentacji podstawowych założeń leżących u podłoża psychoterapii psychodynamicznej oraz różnym zjawiskom występującym w procesie leczenia – zarówno po stronie pacjenta, jak i terapeuty. Rozpoczą go tekst napisany przez Andrzeja Kokoszkę, który przedstawia wyniki badań nad efektywnością psychologicznych oddziaływań, w tym psychoterapii psychodynamicznej, w kontekście badań nad efektywnością farmakoterapii w zakresie problemów i zaburzeń seksualnych. Wskazuje na różnice w efektywności oddziaływań krótkoterminowych i długoterminowych. Omawia aktualny stan wiedzy w tym obszarze i podkreśla konieczność prowadzenia dalszych badań naukowych zgodnie ze standardami *evidence based in psychotherapy*.

Dwa kolejne teksty w tym rozdziale zostały opracowane przez Annę Kwaśniewską-Bieniak (*Krótkoterminowa i długoterminowa psychoterapia problemów seksualnych*) oraz przez Bernadettę Janusz (*Psychoterapia indywidualna a psychoterapia pary w leczeniu problemów seksualnych*). W pierwszym autorka szeroko omawia różnice między istotą i zjawiskami pojawiającymi w procesie terapii bez określenia momentu zakończenia a terapią o zdefiniowanym czasie. Pokazuje, że psychodynamiczne psychoterapie krótko- i długoterminowe mają wspólne korzenie, gdyż łączy je rozumienie psychicznego funkcjonowania człowieka. Terapeuci obu form terapii akceptują fakt, że znacząca część życia umysłowego jest nieświadoma, także objawy i przejawy zachowania spełniają wiele funkcji oraz są często zdeterminowane siłami nieświadomymi. Terapie te różnią się przede wszystkim tym, jakim zjawiskom przypisują znaczenie leczące – uświadomieniu nieświadomego czy relacji terapeutycznej. W drugim tekście autorka omawia wiele bardzo znaczących dylematów związanych z kwalifikowaniem osób zgłaszających się na terapię par z różnymi problemami seksualnymi i relacyjnymi. Efektywność

oddziaływań terapii par często ocenia się na podstawie poziomu integracji osobowości osób tworzących parę – mniej skuteczna jest dla osób o niskim poziomie integracji (dominują pierwotne mechanizmy obronne). Autorka stwierdza, że psychoanalityczna terapia par koncentruje się na badaniu i rozumieniu tego, jaki rodzaj emocjonalnej bliskości, intymności i seksualności daje przestrzeń do rozwoju w podstawowych obszarach funkcjonowania pary, w tym w relacji seksualnej.

Niezmiernie ważny jest tekst Jerzego Gościniaka (*Seksualność w relacji terapeutycznej*), w którym omawia zagadnienia osobowościowych predyspozycji pacjentów i terapeutów do przeniesienia erotyzowanego i perwersyjnego, wskazując na czynniki ryzyka i ochronne pojawienia się w procesie terapii patologicznych form miłości przeniesieniowej i przeciwprzeniesieniowej.

Rozdział 3 kończy tekst Wiesławy Łodej-Sobańskiej (*Specyfika superwizji psychoterapii psychodynamicznej pacjentów z problematyką seksualną*), w którym pokazuje jak ważna jest superwizja dla psychoterapeutów zajmujących się leczeniem pacjentów z zaburzeniami osobowości i problemami seksualnymi. Niewiele jest opracowań w języku polskim na temat superwizji w podejściu psychodynamicznym. Autorka wychodzi z założenia, że przestrzeń analityczna stworzona w superwizji przenosi się na pracę z pacjentem i pomaga przełamać kryzysy przeciwprzeniesieniowe, na czym w ostatecznym rozrachunku korzysta pacjent. Omawia kilka modeli prowadzenia superwizji w podejściu psychodynamicznym, wskazując na korzyści, jakie może odnieść terapeuta na różnych etapach rozwoju kompetencji.

Drugą część książki (*Psychodynamiczna diagnoza problemów seksuologicznych*) poświęcono zagadnieniom psychodynamicznej diagnozy problemów seksuologicznych. Otwiera ją rozdział 4 (*Model medyczny – diagnoza opisowa*) autorstwa Michała Lwa-Starowicza. Autor przedstawia zaburzenia seksualne w świetle medycznych systemów klasyfikacji, koncentrując się na ICD-10, jako obowiązującym w polskim systemie opieki medycznej, i zgodnie z tą klasyfikacją przedstawia kryteria diagnostyczne dysfunkcji seksualnych, zaburzeń identyfikacji płciowej, zaburzeń preferencji seksualnych oraz zaburzeń psychologicznych i zaburzeń związanych z rozwojem i orientacją seksualną. Poza zaburzeniami powszechnie uznawanymi w klasyfikacjach medycznych omówiono także zjawisko patologicznej hiperseksualności, które – choć często obserwowane w praktyce klinicznej – nie znalazło dotąd stosownego miejsca w systemach diagnostycznych. Obok definicji i kryteriów diagnostycznych Autor rozdziału przybliży także przesłanki odnośnie do biologicznych podstaw opisywanych zaburzeń. Czynniki te zostały ukazane jako istotny element biopsychospołecznego modelu człowieka przyjmowanego przez badaczy seksualności. Prezentując standardy postępowania terapeutycznego w modelu medycznym, Autor stoi na stanowisku wieloczynnikowych uwarunkowań dysfunkcji seksualnych i jest przekonany o wzajemnym uzupełnianiu się modelu medycznego oraz podejścia psychodynamicznego



w zakresie konceptualizacji zjawisk oraz wynikającej z niej praktyki terapeutycznej. Kwestię tę w pogłębiony sposób przedstawiono w kolejnym rozdziale.

W rozdziale 5 (*Diagnozy różnicowa i strukturalno-funkcjonalna w podejściu psychodynamicznym*) Lidia Cierpiałkowska, Emilia Soroko i Iwona Józwiak ukazują Czytelnikowi złożoność i wieloetapowość procesu diagnozowania – służącego kwalifikacji osoby do psychoterapii, poszukiwaniu wskazówek do efektywnych interwencji, ale także celom innym niż terapeutyczne, z uwzględnieniem zjawisk zachodzących w relacji z osobą diagnozowaną oraz w umyśle diagnozującego. Autorki podkreślają kliniczny charakter postępowania diagnostycznego, zmierzającego do sformułowania jednego z trzech głównych typów diagnozy: diagnozy różnicowej (opisowej), strukturalno-funkcjonalnej i genetycznej. Akcentują funkcję teorii psychologicznej, psychoanalitycznej i psychodynamicznej w przypadku dwóch ostatnich, wyjaśniających typów diagnozy. Podkreślają dywergencyjny charakter procesu formułowania diagnozy psychodynamicznej, w którym istotną rolę korygującą odgrywa konstrukcja spójnych i logicznych wyjaśnień w języku założeń konkretnej teorii psychologicznej.

Za cel postępowania diagnostycznego przyjmuje się identyfikację rodzaju zaburzenia psychicznego lub zachowania jednostki na podstawie jej objawów, lub wyjaśnienie intrapsychicznych źródeł i mechanizmów utrzymywania się symptomów. Autorki rozdziału podejmują zagadnienie diagnozy różnicowej w modelu opisowym, odwołującym się do klasyfikacji medycznych. Wskazują jednak, że w praktyce terapeuty psychodynamicznego ważne pozostają kategorie opisu obrazu klinicznego zaczerpnięte ze współczesnej psychoanalizy. Terapeuta psychodynamiczny dokonuje konceptualizacji na poziomie opisowym i wyjaśniającym dzięki wiedzy o aktualnym stanie psychicznym pacjenta, historii jego życia oraz przeniesieniu i przeciwprzeniesieniu w relacji z pacjentem. Znaczące klinicznie informacje są zestawiane z matrycą wyznaczaną przez klasyfikacje medyczne oraz psychodynamiczne koncepcje zaburzeń.

Sławomir Murawiec w rozdziale 6 (*Integracja i interpretacja – łączenie wiedzy biologicznej z psychodynamiczną na przykładzie wpływu farmakoterapii na seksualność i tworzenie więzi*) wskazuje na złożoność zależności między tworzącymi psychofizyczną całość składowymi seksualności i więzi. Autor podejmuje zagadnienie wyboru postępowania terapeutycznego w tych sferach życia człowieka i ukazuje problematykę łączenia leczenia farmakologicznego i psychoterapii psychodynamicznej. Przedstawiono rekomendacje dotyczące hybrydowego leczenia łączącego farmakoterapię i terapię psychodynamiczną, które zdaniem autora stanowi korzystną opcję terapeutyczną.

W rozdziale tym ukazano rozmaite warianty łączenia praktyki psychoterapeutycznej z farmakoterapią. Podkreślono indywidualne znaczenie, jakie pacjent może nadawać elementom tej sytuacji – włącznie z personifikowaniem lęku i przeżywaniami go jako obiektu relacji – a które znaleźć mogą wyraz w sytuacji

przeniesieniowo-przeciwprzeniesieniowej. Przedstawiony w tym rozdziale sposób myślenia wykorzystano w opisie przypadku pacjenta leczonego psychoterapią i farmakoterapią. Zaprezentowano zastosowanie wspomnianych narzędzi interpretacyjnych, gdzie interpretacji podlega aspekt psychodynamiczny pacjenta, relacja przeniesieniowo-przeciwprzeniesieniowa, a także działanie stosowanych leków w interakcji z czynnikami psychodynamicznymi.

W trzeciej części podręcznika (*Psychoterapia psychodynamiczna seksualności w cyklu życia*) podjęto zagadnienia opisu i analizy specyfiki seksualności w kontekście zmian emocjonalnych i mentalnych na poszczególnych etapach życia. Wiedza na temat seksualności w okresie dziecięcym, adolescencji, środkowej i późnej dorosłości pomaga rozumieć zarówno prawidłowości rozwoju, jak i różne problemy seksualne osób i par na tych etapach życia. Konceptcje psychodynamiczne pokazują, że pojawiające się w cyklu życia jednostki lub pary normatywne i nienormatywne wydarzenia krytyczne mają znaczący wpływ na ich rozwój seksualny i aktywność seksualną. Analiza intrapsychnicznego i interpersonalnego procesu leżącego u ich podłoża okazała się znacząca dla skuteczności pracy psychoterapeutycznej. W kolejnych rozdziałach trzeciej części pokazano specyfikę oddziaływań terapeutycznych w różnych okresach życia, z uwzględnieniem takich zjawisk, jak: wgląd, przepracowanie, przeniesienie i przeciwprzeniesienie. Omówiono zagadnienia problemów seksualnych i psychoterapii osób homoseksualnych, biseksualnych i aseksualnych oraz zachodzące w ostatniej epoce przemiany w psychoanalizie w zakresie traktowania nieheteroseksualności. Pokazano, że nieheteroseksualność traktowana jako przejaw perwersji aktualnie jest konceptualizowana jako efekt końcowy dwóch niezależnych linii rozwojowych kształtowania się zdrowia psychicznego, w tym orientacji seksualnej. Omawiane w tej części zagadnienia są każdorazowo zilustrowane przypadkami klinicznymi.

Rozdział 7 (*Rozwojowe aspekty życia seksualnego*) Wojciecha Hańbowskiego jest niejako wprowadzeniem do podejmowanych w kolejnych rozdziałach zagadnień. Opisuje on jak wewnętrzne przemiany psychiczne w poszczególnych okresach rozwojowych mogą mieć naprawcze znaczenie dla życia seksualnego. Ten rozwojowy charakter przejawia się m.in. w mobilizacji ego do „wykraczania poza siebie” w celu stworzenia związku z drugą, zachowującą swoją odrębność, osobą.

Małgorzata i Robert Sadowski w rozdziale 8 (*Psychoterapia problemów w obszarze seksualności u dzieci*) opisują przejawy seksualności i zaburzenia seksualne u dzieci oraz wybrane aspekty pracy psychoterapeutycznej z dziećmi. Wiedza na temat przejawów zaburzonego rozwoju seksualnego, jak również analiza czynników, które mogą wpływać na zahamowanie rozwoju poznawczego, emocjonalnego i seksualnego dziecka, pomagają terapeutom pracować z objawami pojawiającymi się w sferze seksualnej dziecka.

W rozdziale 9 (*Psychodynamiczna praca z problemami seksualnymi pojawiającymi się w adolescencji*) Marie-Thérèse Morat przyjmuje założenie, że młodzieńcza

seksualność jest powtórzeniem i readaptacją procesów pochodzących z seksualności dziecięcej. Wskazuje równocześnie, że wielu współczesnych terapeutów i analityków podważa ten pogląd, twierdząc, iż rozwój psychiczny w okresie dojrzewania to twórcza rekonfiguracja dziecięcej seksualności. Autorka opisuje przemiany psychiczne, z jakimi mierzą się nastolatek i jego rodzina, oraz ryzyko poważnej patologii z nimi związane. Rozdział kończy się ilustracją pracy klinicznej z adolescentem, prowadzonej przez multidyscyplinarny zespół pracujący w szpitalu pediatrycznym we Francji.

Rozdział 10 (*Psychodynamiczna psychoterapia problemów seksualnych w dorosłości – psychoterapia pary z problemami seksualnymi*) Izabeli Turbaczewskiej-Brakonieckiej to prezentacja najważniejszych koncepcji psychodynamicznych mających wpływ na rozumienie seksualności i psychoterapii pary z różnymi problemami seksualnymi. Osadzenie problemów seksualnych w cyklu życia pary (w tym w jej lękach i potrzebach charakterystycznych dla okresu dorosłości) może być pomocne w analizie leżącego u ich podłoża relacyjnego i intrapsychnicznego patomechanizmu. Autorka znaczną część swojego rozdziału poświęca również analizie mechanizmów obronnych w pojawiających się u pary dysfunkcjach seksualnych oraz rozumieniu przeniesienia i przeciwprzeniesienia.

Anna Kata-Christophe w rozdziale 11 (*Seksualność w późnej dorosłości w podejściu psychodynamicznym*), odwołując się do koncepcji Biona i Winnicotta, ukazuje sposób myślenia o psychoterapii psychodynamicznej i problemach seksualnych osób w późnej dorosłości w kontekście społeczno-kulturowych uwarunkowań. Koncepcje te wskazują, że seksualność w starszym wieku należy rozumieć jako stan psychiczny, który ma swoje korzenie nie tylko we wcześniejszych fazach rozwoju psychoseksualnego, lecz także w środowisku społecznym czy grupie odniesienia, w jakiej osoba ta aktualnie funkcjonuje. Para w starszym wieku ma swoją dynamikę seksualności. Reakcje przeciwprzeniesieniowe zarówno bliższego (rodzina, dzieci), jak i dalszego otoczenia (personel medyczny) mogą mieć wspierający bądź blokujący wpływ na seksualność osób w późnej dorosłości. Wiedza o przejawach seksualności w późnej dorosłości, zwłaszcza stosowanych w tym wieku adaptacyjnych i regresyjnych mechanizmach obronnych, pomaga terapeutom dopasować strategię i proces terapeutyczny do indywidualnych problemów pacjentów.

Jedną z głównych myśli Grzegorza Iniewiczza w rozdziale 12 (*Psychodynamiczna praca z pacjentami biseksualnymi i homoseksualnymi w różnych okresach życia*) jest to, że na podstawie samej orientacji seksualnej nie możemy wnioskować o zdrowiu psychicznym czy dojrzałości danego człowieka, stosowanych mechanizmach obronnych, wewnętrznych konfliktach czy relacjach z obiektami. W pracy terapeutycznej z osobami nieheteroseksualnymi konieczne jest uwzględnienie problematyki doświadczonych traum, jak również poniesionych w życiu strat, które domagają się przeżycia żałoby. Według autora istotna wydaje się również



wiedza na temat etapów rozwoju tożsamości orientacji nieheteroseksualnej, nienakładanie heteronormatywnej kalki. Pomocna może być w tym znajomość norm czy zwyczajów charakterystycznych dla tej mniejszości, w kontekście norm i zwyczajów społecznych, w jakich osoby te żyją.

Judit Lendvay w rozdziale 13 (*Psychodynamiczna praca z osobami aseksualnymi w różnych fazach życia*) przedstawia jedną z pierwszych prób konceptualizacji aseksualności w literaturze psychoanalitycznej. Próbuje pokazać, w jak różny sposób charakteryzuje się zjawisko zwane „aseksualną” tożsamością i orientacją, wskazując na różnice między tym stanem a zaburzeniami pożądania seksualnego, np. jego brakiem. Pokazanie heterogeniczności grupy osób nazywanych aseksualnymi powinno pomóc psychoterapeutom psychodynamicznym dłużej pozostawać w pozycji zaciekawienia i neutralności w relacji z pacjentem. Postawa ta pozwala na jego lepsze zrozumienie i większą otwartość w tworzeniu przestrzeni terapeutycznej oraz dogłębne poznanie aseksualności konkretnej osoby, która nie zawsze jest przejawem zahamowania czy głębokiego konfliktu w obszarze seksualności.

W czwartej części książki (*Specyficzne obszary zastosowania*) podjęto kwestie nie tylko specyficzne, lecz także kontrowersyjne. Niektóre z przedstawianych zagadnień bywają przyczynkiem do dyskusji nad nienormatywnością i depatologizacją zjawisk seksualnych. Ukazują one w zniuansowany sposób złożoność pojęć, za pomocą których ujmuje się relacje między biologicznymi i psychicznymi aspektami seksualności czy też biologicznym i psychologicznym podejściem do ujmowania zjawisk z zakresu ludzkiej seksualności. W szczególności sposób pokazują również, że zjawiska te występują w rzeczywistości społeczno-kulturowej, która podlega nieustannym zmianom, niejednokrotnie wyprzedzającym badania naukowe, a niekiedy również przyczyniającym się do formułowania określonych hipotez badawczych i twierdzeń naukowych. Wydaje się, że przedstawione w tym rozdziale problemy ukazują zarazem ważność, jak i trudność w zachowywaniu zdolności do myślenia w warunkach zewnętrznych i wewnętrznych nacisków na patologizację bądź depatologizację analizowanych problemów.

W tekście (*Atypowe, perwersyjne a parafilne zachowania seksualne*) rozpoczynającym rozdział 14 (*Psychodynamiczne podejście do różnych przejawów seksualności*) Jarosław Groth rekonstruuje psychoanalityczne rozumienie wciąż budzącej kontrowersje i definiowanej na nowo kategorii perwersji. Autor definiuje określenia „parafilia” i „zaburzenia parafilne” zgodnie ze współcześnie obowiązującymi modelami diagnozy kategorialnej, typologizującymi parafilie na podstawie wyszczególnionych wzorców zachowań. Krytyczne uwagi wobec klasyfikacji objawowych dotyczą przede wszystkim ich ateoretyczności oraz pomijania złożonych wariantów niepowtarzalnej struktury psychicznej człowieka stojącej za klasyfikowanymi zjawiskami klinicznymi.

Zgodnie z aktualną wiedzą ukazano szeroki zakres pojęcia perwersji, wykraczający poza obszar obejmowany mianem parafilii czy atypowych zachowań

seksualnych, a nawet zjawisk seksualnych. Autor ukazuje, że współczesne modele perwersji są odzwierciedleniem założeń głównych nurtów psychoanalitycznych i składają się na trzy dopełniające się paradygmaty, nawiązujące do teorii popędu seksualnego, teorii relacyjnych akcentujących obronną funkcję seksualności oraz teorii odwołujących się do dualnej teorii popędów. Zwraca uwagę Czytelnika na stanowisko postkleinowskie, w którym seksualność jest rozpatrywana jako pochodna rozwoju umysłu i wewnętrznych relacji jednostki, a zatem wewnętrznych trendów libidinalnych lub destrukcyjnej nienawiści i zawiści.

Wychodząc od klasycznych rozważań nad fetysyzmem, autor ukazuje obecne w nim zjawisko szczególnego kompromisu w radzeniu sobie z rzeczywistością. Rozważania te są punktem wyjścia do spojrzenia na perwersję w kategoriach fałszowania faktów życiowych. Wyodrębnienie perwersji romantycznej, narcystycznej i seksualnej pozwala na uchwycenie obecności perwersji przede wszystkim w sferze myślenia. Sposób myślenia przyjęty w artykule o fetysyzmie przedstawiono jako załączek współczesnego konceptualizowania perwersji w kategoriach szczególnej relacji z rzeczywistością, w której rzeczywistość spotyka się równocześnie z akceptacją i odrzuceniem.

Grzegorz Iniewicz i Katarzyna Grunt-Mejer (*Otwarta niemonogamia w świetle koncepcji psychodynamicznych*) podejmują się opisu zjawiska konsensualnej niemonogamii. Autorzy tekstu podkreślają, że psychoanalityczne myślenie o relacjach jest silnie osadzone w kulturowo-społecznym kontekście, podobnie jak sama idea związków monogamicznych, i przekonują o możliwościach relatywizacji kulturowo umocowanej normy. Nakłaniają Czytelnika do refleksji nad normalnością związków wielopartnerskich, podkreślając obecną w przeszłości opresywność perspektyw medycznych, psychoanalitycznych i religijnych, narzucających interpretację w kategoriach nienormalności, niemoralności i grzechu. Echa tych poglądów autorzy zauważają również współcześnie. Jednocześnie poszukują w koncepcjach psychoanalitycznych tez, które sprzyjałyby depatologizacji niemonogamii – to jest odejściu od znajdowania dla tego, co nietypowe społecznie, patologizujących wyjaśnień. Poglądy użyteczne dla swoich przekonań odnajdują w koncepcjach Kernberga, Williego i Sternberga.

Dokonano przeglądu badań odnośnie do funkcjonowania w związkach niemonogamicznych. Autorzy polemizują z badaczami rozpoznającymi w niemonogamii świadectwa psychologicznych deficytów czy konfliktów, wskazując na empiryczne dowody obecności cech pozytywnych. Sugerują zachowanie badawczej postawy wobec dyskursu naukowego, który może być wykorzystywany jako narzędzie stygmatyzacji, dyscyplinowania i karaniania.

Rozdział kończą wskazówki dla praktyki psychoterapeutycznej podkreślające ważność otwartości terapeuty i jego zdolności zachowywania niepatologizującej postawy, również wtedy, gdy pacjent oczekuje pomocy psychologicznej w innych kwestiach niż relacyjne. Autorzy zaznaczają jednak, że ostateczna ocena

związku wymaga strukturalno-funkcjonalnej diagnozy stopnia zintegrowania struktur osobowości, niezależnie od wymagań społeczno-kulturowo-religijnych, a w odniesieniu do określonych koncepcji psychodynamicznych.

W kolejnym tekście (*Psychodynamiczna praca w obszarze seksualności z osobami wierzącymi*) Barbara Smolińska, Anna Rygielska i Wojciech Sulimierski ukazują specyfikę psychoterapeutycznej pracy w obszarze seksualności z osobą głęboko wierzącą. Wskazują na obszar seksualności jako na szczególnie obciążony konfliktami ideologicznymi w przypadku osoby religijnej. Autorzy opisują kształt relacji między narracją religijną a narracjami psychologicznymi. Opisują konsekwencje postrzegania religijności przez terapeutów, zanim podejmą oni pracę terapeutyczną z wierzącym pacjentem. Odwołują się przy tym zarówno do modeli teoretycznych patologizujących religijność, jak i tych poszerzających definicję zdrowia o sferę duchową. Podkreślają konieczność szacunku wobec światopoglądu pacjenta oraz znaczenie nieuchronnego wpływu osobistych nastawień terapeuty na jego pracę.

Przedstawiono tu zasady pracy terapeutycznej z osobą w istotny sposób odwołującą się do swojej religijności, która może przeżywać obawy w związku z decyzją o podjęciu terapii. Wskazano, że praca ta powinna uwzględniać religijność i/lub duchowość i z nich korzystać. Autorzy podkreślają etyczny aspekt postulatu przyjęcia wobec klienta postawy „zaciekawienia” i „irrewerencji”. Przestrzegają przed skutkami bezrefleksyjnego odnoszenia się terapeuty do wątków religijnych – patologizowania religijnego materiału przez terapeutę niewierzącego i patologizowania przez terapeutę wierzącego tych zachowań, które są niezgodne z jego normami. Etyczną i pełną wrażliwością postawę terapeuty, uwzględniającego religijność i czyniącego z niej wsparcie dla rozwoju pacjenta w obszarze seksualności, uznają oni za niezbędny warunek pracy terapeutycznej. Poświęcono też uwagę grupie osób wierzących, jaką stanowią osoby żyjące w celibacie. Autorzy dokonują przeglądu problemów, z którymi zgłaszają się do psychoterapeutów osoby konsekrowane – siostry zakonne, księża i zakonnicy.

Sytuację psychologiczną osób transseksualnych z perspektywy terapii psychoanalitycznej przedstawia Małgorzata Chojnowska (*Problematyka tożsamości płciowej z perspektywy terapii psychoanalitycznej*). Opisywana przez nią problematyka w wyjątkowy sposób uświadamia złożoność procesu rozwoju tożsamości płciowej, roli harmonijnego współdziałania czynników biologicznych oraz środowiska tworzonych przez umysły rodziców, z ich nieświadomymi fantazjami, konfliktami i pragnieniami. W środowisku tym – i w związku ze swym wyposażeniem genetycznym – jednostka mierzy się z uniwersalnymi wyzwaniem rozwojowymi, aby stać się osobą świadomą swego ciała oraz tego, kim jest, a kim nie jest. W obszarze wczesnych relacji, które mogą wspierać lub osłabiać dziecko w ustanawianiu granic i osiągnięciu spójnej identyfikacji płciowej, dochodzi do ustalenia doświadczenia własnej cielesności, również w wymiarze seksualności.

Autorka przybliży atmosferę psychologiczną towarzyszącą spotkaniom w gabinecie psychologa w związku z przebiegiem procedury zmiany płci. Ukazuje ryzyko poddania się presji terapeuty i zero-jedynkowej perspektywie wykluczającej możliwość refleksji. W dalszej części rozdziału rozważa wybrane zagadnienia psychoterapii osób transseksualnych, w wielu przypadkach służącej uwiarygodnieniu diagnozy, upewnieniu się co do racjonalności konkretnego rozwiązania lub zrzuceniu odpowiedzialności za decyzję. Przedstawia także zjawiska, jakich może doświadczać terapeuta w kontakcie z pacjentem, który – czując się ofiarą okrutnego błędu – nie może szukać potencjalnych przyczyn swojego cierpienia wewnątrz siebie. Autorka zwraca uwagę na ataki na przestrzeń do myślenia oraz na terapeutę starającego się być rzecznikiem rzeczywistości. Rozdział kończy przykład pracy klinicznej.

W rozdziale 15 (*Psychodynamiczne podejście do różnych problemów w sferze seksualnej*) Magdalena Czub (*Zastosowanie teorii przywiązania w pracy z dziećmi wykorzystywanymi seksualnie*) zwraca uwagę na znaczenie uwzględniania w pracy z dziećmi wykorzystanymi seksualnie nie tylko skutków doświadczeń traumatycznych, lecz także wcześniejszych doświadczeń w toku rozwoju. Podejście takie uznaje za warunkujące lepsze rozumienie mechanizmów powstawania symptomów i planowanie skutecznej pomocy. Za teoretyczną ramę rozważań Autorka przyjmuje paradygmat psychopatologii rozwojowej, w znacznej mierze opierający się na teorii przywiązania i odwołujący do koncepcji regulacji emocjonalnej. Dowodzi, że na indywidualną podatność i odporność na zranienie oraz na skłonność do rozwijania symptomów zaburzeń mają wpływ wczesne doświadczenia w relacjach z opiekunami.

Analiza zagadnień teoretycznych oraz rezultatów badań empirycznych prowadzi Autorkę od sformułowania wniosków odnośnie do terapii dzieci wykorzystywanych seksualnie. Wskazuje ona, że praca z tymi pacjentami musi odbywać się w ścisłej współpracy z rodzicem lub opiekunem, a istniejąca relacja przywiązaniowa warunkuje poczucie bezpieczeństwa i umożliwia podjęcie tematu wykorzystania. Autorka podkreśla wartość sięgania do myślenia w kategoriach psychopatologii rozwojowej dla projektowania pracy terapeutycznej w odniesieniu do bliskich i dalekich rezultatów rozwojowych. Szczególną uwagę przywiązuje do rozumienia przeżyć krzywdzonego dziecka w kategoriach stanów dysocjacyjnych i dezorganizacji przywiązania.

Kolejny tekst rozdziału (*Psychoterapia psychodynamiczna osób z doświadczeniem wykorzystania seksualnego w dzieciństwie*) Izabeli Turbaczewskiej-Brakonieckiej wypełnia lukę w literaturze dotyczącej psychodynamicznej psychoterapii osób po takich doświadczeniach traumatycznych. Pokazano cztery wzorce relacyjnego funkcjonowania, które są powtarzane przez osobę w różnych związkach, także w relacji terapeutycznej. Należą do nich niezaangażowany, niewidzący, niewykorzystujący rodzic *versus* zaniedbane dziecko; sadystyczny sprawca *versus*

bezradna, wściekła ofiara; wyidealizowany ratownik *versus* roszczeniowe dziecko, które żąda ratunku oraz uwodziciel *versus* osoba uwodzająca. Autorka przedstawiła również, jak u tych pacjentów problemy z modulowaniem zarówno słabego, jak i silnego pobudzenia emocjonalnego i fizjologicznego przejawiają się w sferze seksualnej. Ze względu na to, że te stany pobudzenia są często wiązane z czynnością seksualną, z czasem stają się silnie seksualizowane. Erotyzacja wyzwalaczy uaktywnia sytuacje, które prowadzą do całkowitej utraty kontroli, zamieszania w życiu pacjenta oraz w terapeutycznej relacji. Użytecznym z punktu widzenia praktyki klinicznej jest fragment dotyczący kilku najczęściej pojawiających się dylematów w trakcie psychoterapii, z którymi zmagają się terapeuci w procesie leczenia.

Następny tekst (*Osobowość mnoga [dysocjacyjna] u osób po wykorzystaniu seksualnym w dzieciństwie – wybrane aspekty pracy psychoterapeutycznej*) Izabeli Turbaczewskiej-Brakonieckiej podejmuje zagadnienia rozróżnienia między dysocjacją adaptacyjną a patologiczną oraz dysocjacją a wyparciem i rozszczepieniem, wskazując na znaczenie różnic w trafności postępowania diagnostycznego. W pracy psychoterapeutycznej z osobami z dysocjacyjnymi zaburzeniami psychicznymi coraz większą wagę przypisuje się kontenerującym funkcjom terapeuty i ich znaczeniu dla skuteczności terapii. Relacyjne podejście do dysocjacji pomaga nie tylko radzić sobie z sytuacjami różnej diagnozy u tego samego pacjenta, lecz także głębiej rozumieć jego dysocjacyjne stany. Opisano sposoby rozumienia różnych aspektów self (dorosłe self, dziecięce self i nastoletnie self) i model pracy z nimi, odwołując się do przykładów z praktyki klinicznej.

Judy Levitz (*Eklektyczne wykorzystanie podejść psychodynamicznych w diagnozie i terapii osób uzależnionych od seksu i środków psychoaktywnych*) w ostatnim tekście tego rozdziału przedstawia przebieg terapii pacjenta oraz ewolucję rozumienia przez terapeutkę jego trudności. Swoje spostrzeżenia odnosi do klasycznej i współczesnej teorii popędów, psychologii ego, psychologii self, teorii relacji z obiektem i podejścia relacyjnego, uwzględniając zarazem perspektywę rozwoju i obszar przeciwprzeniesienia. W szczególności koncentruje się na współczesnej teorii popędów. Levitz uwypukla interwencje uznawane za główne czynniki zmiany i przekształceń w ramach poszczególnych orientacji teoretycznych i ukazuje ich użyteczność. Dzieli się z Czytelnikiem obserwacjami odnośnie do interwencji, które najskuteczniej przyczyniały się do postępów w pracy terapeutycznej w prezentowanym studium przypadku.

W rozdziale 16 (*Podejście psychodynamiczne w praktyce sądowo-penitencjarnej*) Sławomir Jakima i Aldona Stodulska-Błaszke (*Opiniowanie sądowo-seksuologiczne w perspektywie psychodynamicznej*), prezentując zadania i ograniczenia seksuologa w opiniowaniu sądowym, zakreślają aktualny stan prawny odnośnie do obowiązków i kompetencji biegłych seksuologów klinicznych, specyfikę opiniowanych czynów oraz zakres zagadnień będących przedmiotem ekspertyzy.



Autorzy tekstu ukazują perspektywę psychodynamiczną jako jedno z możliwych podejść teoretycznych pozwalających na wyjaśnianie genezy i patomechanizmu zaburzeń i zachowania. Uzupełniają tym samym schemat opinii sądowo-psychiatrycznej o dane uzyskiwane w ramach wywiadu psychodynamicznego. Zauważają też diagnostyczną wartość towarzyszącej tej praktyce dynamiki przeniesieniowo-przeciwprzeniesieniowej, czynią jednak zastrzeżenia co do użyteczności niektórych narzędzi psychodynamicznych w praktyce opiniowania sądowo-seksuologicznego. Ilustracją dla rozważań teoretycznych stanowi przykładowa opinia sądowo-seksuologiczna, uzupełniona o diagnozę i interpretację sformułowaną z perspektywy psychodynamicznej.

Zagadnienie użyteczności modeli psychodynamicznych w praktyce sądowo-penitencjarnej kontynuują autorzy kolejnego tekstu (*Perspektywa psychodynamiczna w podejściu klinicznym wobec sprawców przestępstw seksualnych*) – Rafał Rutkowski i Wojciech Sroka. W rozważaniach nad sprawcami przestępstw seksualnych odwołują się do kategorii perwersji seksualnej, rozpatrując ją w kontekście różnych poziomów głębokości patologii osobowości oraz różnych typów zaburzeń osobowości. Wskazują, że mimo wymagań i ograniczeń stawianych opiniowaniu sądowo-psychologicznemu zastosowanie psychodynamicznego sposobu opisu i rozumienia mechanizmów psychicznych badanego wydaje się możliwe i zasadne. Pozwala to bowiem wykroczyć poza diagnozę nozologiczną i dostarcza danych przyczyniających się do lepszego zrozumienia skłonności jednostki do organizacji subiektywnego doświadczenia i zachowania. Autorzy rozdziału wskazują zarazem na użyteczność metod diagnostycznych, w których zoperacjonalizowano pojęcia psychodynamiczne, czyniąc je dostępnymi dla szerokiego grona klinicystów. Rozważania na temat możliwości i ograniczeń w postępowaniu ze sprawcami przestępstw seksualnych są ilustrowane przykładami pracy klinicznej.

W rozdziale 17 (*Nowe zastosowania podejścia psychodynamicznego*) Diane Ehrensaft w tekście *Metody wspomaganego rozrodu a rozwój psychoseksualny* przedstawia zjawiska pojawiające się w niespotykanych dotychczas, złożonych strukturach rodzinnych, w których procesy związane z poczęciem i życiem płodowym niemowlęcia obejmują poszerzoną grupę osób: rodziców społecznych, dawczynię jajeczka, dawcę nasienia, surogatkę oraz niemowlę. Autorka stawia pytanie o przeżycia dziecka w przypadku dynamiki rodzinnej o tak złożonej geometrii i o jej wpływ na rozwój dziecka. Wyznając przekonanie o wartości uczenia się od pacjenta, sugeruje otwartość w badaniu zagadnienia, przedkładając ją nad korzystanie z wyuczonych teorii i sztywnych kategorii ukierunkowujących myślenie. W otwarty sposób autorka analizuje zjawiska zachodzące w kręgu edypalnym – w którym fakty biologiczne łączą się z rodzinną narracją – obrazując refleksję teoretyczną przykładami z praktyki klinicznej.

Toni Vaughn Heineman (*Nowe układy rodzicielskie a rozwój psychoseksualny*) formułuje wstępne tezy odnośnie do rozwoju psychoseksualnego dzieci w rodzinach

nietradycyjnych. Korzystając z perspektywy psychoanalitycznej, podejmuje próbę zrozumienia dynamiki rozwoju dzieci w rodzinach lesbijskich. Autorka dowodzi, że rozwój od relacji diadycznych do trójkątnych wymaga uznania nieprzekraczalności granicy pokoleń oraz uznania wykluczenia z seksualności dorosłych. Drugorzędną rolę przyznaje płci czy orientacji seksualnej rodzica. Autorka zastanawia się nad zjawiskiem homofobii – również w teorii psychoanalitycznej – i postuluje tworzenie teorii normatywnego rozwoju uwzględniających dzieci wychowywane przez pary homoseksualne. Rozważa więc kwestię różnicy i podobieństwa w kontekście złożonych wyborów identyfikacyjnych dziecka, które prowadzą do budowania przez nie własnej niezależnej tożsamości.

Czwartą część książki zamyka tekst (*Ogólne założenia współczesnych teorii neuropsychoanalitycznych a seksualność i przywiązanie*) Sławomira Murawca, który przedstawił trzy powiązane ze sobą modele mózgu oraz scharakteryzował związki między procesami mózgowymi a seksualnością. Tematykę seksualności i więzi ujął w kontekście ogólnej wielopoziomowej koncepcji funkcjonowania umysłu, ciała, mózgu, popędów, psychiki i regulacji zachowania. Autor podkreśla walory konceptualizacji neuropsychoanalitycznych, ich pojemność poznawczą i brak redukcjonizmu pozwalający na ujmowanie kwestii zarówno biologicznych, jak i psychologicznych, neurochemicznych i kulturowych. Jest przekonany, że modele te pozwalają na analizę seksualności i więzi z uwzględnieniem różnorodności ich wariantów, a zarazem identyfikując to, co uniwersalne.

Książka ma kilka niezaprzeczalnych zalet. Powinna okazać się przydatna i użyteczna dla praktyków klinicznych, ponieważ jest napisana przez doświadczonych specjalistów (z Polski, Francji i Stanów Zjednoczonych): analityków, psychoterapeutów i praktyków klinicznych, którzy doceniają refleksję teoretyczną nad różnymi zjawiskami, pojawiającymi się w pracy terapeutycznej i analitycznej z osobami o różnych problemach seksualnych. Większość rozdziałów w rozważaniach na temat konkretnych problemów diagnostycznych lub terapeutycznych odwołuje się do *case study* lub *case formulation* pochodzących z praktyki klinicznej. Książka jest nowatorska, gdyż zaprezentowana praktyczna wiedza dotyczy zarówno obszarów, które są stałym elementem pracy terapeutycznej (np. pracy z osobami, które doświadczyły wykorzystania seksualnego, doświadczają różnego typu dysfunkcji seksualnych, są uzależnione od pornografii, masturbacji), jak i porusza tematy związane z nowymi problemami, zjawiskami, zachowaniami w zakresie seksualności (np. wpływ metod wspomaganego rozrodu na rozwój psychoseksualny, wpływ nietradycyjnych rodzin na rozwój psychoseksualny, psychoterapeutyczna praca z niemonogamicznymi związkami, seksualność z perspektywy neuropsychoanalizy). Publikacja ta jest też dość wszechstronna, bo dotyczy bardzo szerokiego spektrum zjawisk i zawiera wnikliwie opisy różnych przejawów seksualności oraz różnych doświadczeń i sposobów konceptualizowania w teorii popędu, psychologii self, teorii relacji z obiektem, teorii mentalizacji

i przywiązania, uwzględnia perspektywę rozwojową, koncentrując się na różnych problemach seksualnych od wczesnego dzieciństwa po okres późnej dorosłości oraz na różnych kontekstach kulturowych.

Mamy nadzieję, że książka zainteresuje nie tylko psychoterapeutów, praktyków klinicznych i studentów psychoterapii psychodynamicznej, lecz pozyska też odbiorców wśród przedstawicieli innych szkół psychoterapeutycznych. Polecamy ją studentom zainteresowanym pogłębieniem wiedzy z zakresu seksuologii (na kierunkach psychologia, psychiatria, pedagogika), psychologii klinicznej, psychologii sądowej, psychologii dziecka w ramach kształcenia podstawowego i na studiach podyplomowych na uczelniach humanistycznych, społecznych i medycznych. Mamy nadzieję, że wśród odbiorców znajdują się również osoby zainteresowane bardziej satysfakcjonującym życiem seksualnym.

*Lidia Cierpiałkowska  
Izabela Turbaczewska-Brakoniecka  
Jarosław Groth*

Poznań, 3 kwietnia 2017 r.